

Скнар О.М. Досвід створення інструментарію дослідження практик політичної взаємодії // Проблеми політичної психології: зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; [редакційна колегія: Л.А.Найдьонова, Л.Г.Чорна, І.Г.Батраченко та ін.] – К.: Міленіум, 2014.–Вип.1(15).– С.55 – 64.

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИК ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

О. М. Скнар, м. Київ

Методика дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді побудована на поєднанні аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проєктивного методу. Логіка конструювання інструментарію дослідження практик передбачала, передовсім, виявлення «набору» політичних, громадянських практик, репрезентованих у політичному дискурсі суспільства (контент-аналіз). Аналіз дискурсу дозволив визначити теми, найпродуктивніші для дослідження політичних практик (засади взаємодії; способи впливу; організація комунікацій; дотримання законності) і наративні «пропозиції», що розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми. Визначені теми й пропозиції покладено в основу створення психо-семантичного опитувальника. За основу була взята також ідея про дві засадничі моделі політичної поведінки («Уникання» та «Вирішення» проблем) та властиві їм характеристики. Показано доцільність залучення ресурсів проєктивних методик і можливостей експериментальної психосемантики, завдяки яким отримується можливість актуалізувати неусвідомлювані пласти політичної свідомості молоді й дослідити смисли і значення, що структурують їх політичну картину світу та виявити особливості практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Ключові слова: молодь, політична соціалізація, політична картина світу, взаємодія, політичні практики, емпіричне дослідження, інструментарій.

Методика исследования политических практик как фактора структурирования политической картины мира построена на соединении анализа общественно-политического дискурса (контент-анализ), методов психосемантики и проективного метода. Логика конструирования инструментария исследования практик предполагала, прежде всего, выявление «набора» политических, гражданских практик, репрезентированных в политическом дискурсе общества (контент-анализ). Анализ дискурса позволил определить темы, наиболее продуктивные для исследования политических практик (принципы взаимодействия; способы влияния; организация коммуникаций; соблюдение законности) и нарративные «пропозиции», раскрывающие контекст дискурса политического взаимодействия в пределах каждой темы. Выделенные темы и пропозиции положены в основу создания психо-семантического опросника. Мы опирались также на идею про две основные модели политического поведения («Избегание» и «Решение» проблем) и свойственные им характеристики. Показано целесообразность привлечения ресурсов проективных методик и возможностей экспериментальной психосемантики, благодаря которым актуализируются неосознаваемые пласты политического сознания молодежи, что позволяет исследовать смыслы и значения, структурирующие их политическую картину мира и выявить особенности практик, представленных в дискурсе взаимодействия субъектов политической социализации.

Ключевые слова: молодежь, политическая социализация, политическая картина мира, взаимодействие, политические практики, эмпирическое исследование, инструментарий.

Research method for the study of political practices as a factor of structuring of the political picture of the world of youth is based on the combination of social and political discourse analysis (content analysis), psycho semantic methods and projective method. Expediency of projective techniques and experimental psycho semantics use which allows actualizing of unconscious layers of the political

consciousness of young people is shown. Such approach also allows to explore the meanings and values that structure youth's political picture of the world and identify the characteristics of practices represented in the interaction discourse of political socialization subjects.

Keywords: youth, political socialization, political picture of the world, interaction, political practices, empirical research, tools.

Постановка проблеми. Одним із завдань політичної соціалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства має виступати, на нашу думку, створення умов для утворення цілісної й несуперечливої політичної картини світу у підростаючого покоління. Водночас численні агенти політичної соціалізації демонструють різновекторні й неузгоджені практики, артикулюють суперечливі цінності й мотиви, наповнюючи політичний дискурс суспільства неоднозначними «месіджами», смислами і значеннями, що назагал несприятливо «позначається» на політичній картині світу молоді, а відтак – і на особливостях її входження у суспільно-політичне, громадянське буття країни. Тому актуальним питанням для психологічної науки постає не тільки вивчення дискурсів різних суб'єктів політичної соціалізації, а й з'ясування специфіки й протиріч їх впливів й, зокрема тих, що стосуються дослідження практик як чинника структурування політичної картини світу студентства. А тому нагальним завданням на сьогодні є створення адекватного інструментарію, який би дозволив здійснити коректне емпіричне дослідження.

Мета статті: викласти логіку конструювання інструментарію вивчення практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показав, що поле політичної соціалізації правомірно розглядати як комунікативний простір, в якому функціонують і взаємодіють дискурси основних агентів політичної соціалізації, які виступають як ретранслятори континуумів смислів і значень, цінностей та ідей, інтерпретацій і думок, образів і практик та безперервно борються за

«означування» соціальної реальності. Встановлено, що побудова картини політичного світу молоді відбувається завдяки її «зануренню» у суспільно-політичний дискурс у процесі дискурсивної взаємодії через взаємовпливи практик суб'єктів політичної соціалізації.

Ми виходимо із того, що основною й необхідною умовою, що *забезпечує в процесі соціалізації набуття* особистістю соціального (у тому числі й політичного) досвіду виступає *взаємодія* (В. Васютинський) [1]. Взаємодії, що відбуваються між людьми в процесі політичної соціалізації, опосередковані цілою системою агентів й інститутів, що впливають на становлення особистості як громадянина. Істотний вплив справляють не тільки суб'єкти політики і політичні інститути, а й неполітичні – сім'я, школа, групи ровесників, культура, ЗМІ, які в непрямій формі передають базові особистісні орієнтації стосовно влади, щодо конфлікту і порядку, свободи й дисципліни, прийнятних і продуктивних способів та принципів і норм взаємодії, які в політиці оформлюються у специфічному контексті.

Молодь, як суб'єкт політичної взаємодії, конструює, будує свою картину політичного світу у взаємодії з культурою, соціумом, різними суб'єктами політичної соціалізації, а точніше – з їх дискурсами.

Визначено *поняття політичних практик як усталених, узвичаєних в суспільстві способів взаємодії*, що передбачають певний набір *правил, конвенцій поведінки суб'єктів*, застосовуваних з метою реалізації власних цілей та інтересів. Окреслено *характеристики* (соціальність, нормативність, конвенційність, звичність, повторюваність, регулярність, стабільність, «зрозумілість», інтерсуб'єктивність), та *функції* політичних практик (контролю, регулювання поведінки, відтворення впорядкованості світу).

Визначено концептуальні та методологічні засади вивчення політичних практик як чинника структурування картини політичного світу молоді, а також розроблено модель емпіричного дослідження (див. відповідні публікації).

Запропоновано класифікувати політичні практики на: вертикальні –

горизонтальні; формальні – неформальні; явні, «видимі» – латентні, скриті; політичні практики професійних політичних «виробників» – політичні практики «носіїв» (різних суб'єктів політики) – політичні практики «споживачів»; конфліктні – компромісні практики; авторитарні – демократичні практики.

Ще однією можливою класифікацією практик, у т.ч. й політичних, є, на нашу думку, умовний поділ їх на продуктивні – непродуктивні.

Так, «**продуктивні**» практики – це результат відбору особистістю серед способів взаємодії з оточенням, що спрямовані на задоволення власних потреб, досягнення своїх цілей та інтересів, тих, **які** найчастіше, **найбільше себе виправдовують**, найвдаліших і найбільш ефективних стратегій поведінки, що з часом **стають звичними й сталими**. Зміст практик, за Т. Титаренко, визначається під час діалогу, в якому безперервно перебуває особистість зі своїм оточенням, реальними й віртуальними учасниками взаємодії, та й із соціумом в цілому [2].

Тоді як «**непродуктивні**» практики – це радше **рефлексивні реакції**, які виникли внаслідок так званого «травмуючого» зіткнення особистості з реальністю (Дж. Холліс) [3]. На думку Дж. Холліса, кожна людина стикається з двома категоріями неминучої так званої екзистенційної «травми», які позначаються на всьому пліні та якості її життя (у тому числі у подальшому й на особливостях суспільно-політичної взаємодії). Ці «первинні» переживання з дитинства беруть участь у формуванні відчуття «Я», відчуття «оточуючого світу» й уявлення про характер зв'язків зі світом. Як наслідок обмеженого життєвого досвіду, звуженого бачення можливих альтернатив, утворюються «неправильні» тлумачення, «прочитання» себе та світу. З часом, після численних повторень і підкріплень, вони перетворюються на практики, «отримують» внутрішній «статус» і починають керувати тим, як людина **рефлексивно функціонує в світі, соціумі, суспільстві**. Зовнішні стимули чи внутрішні спонуки час від часу активують «старі» «прочитання світу», що викликає звичні реакції на них, неусвідомлювані стратегії, які задіює людина у той чи

інший період життя чи у тій чи іншій ситуації [3]. Рефлексивна поведінка чи ставлення людини «негласно» виражає логіку внутрішнього досвіду, навіть якщо посил є «неправильним», «збитковим», є породженням іншого часу й місця та зачасто суперечить чи «не помічає» те, що доросла людина свідомо вважає достеменним і правильним [3].

У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує розгляд наслідків ситуації, яку Дж. Холліс назвав «**переживання базової безпорадності у зіткненні з оточенням**», які можна, на нашу думку, застосувати й для аналізу особливостей політичної взаємодії. Центральний месідж – безсилля змінити «положення справ» зовнішнього світу: «світ великий, а ти – ні»; «світ могутній, а ти – ні»; «світ незбагнений, але задля виживання тобі доведеться осягати його шляхи» [3]. Автор виділяє *три* основні *типи рефлексивної реакції* на неї:

1) виходячи із того, що світ сильніший, більший, могутніший за людину, виникає бажання, за висловом автора, «уникнути його потенційно караючої дії». Стратегіями поведінки при цьому виступають: *уникнення, ухилення, відкладення, заперечення, «відступання», «ховання»* тощо. На жаль, ці примітивні «захисти» ведуть до неприйняття масштабних вимог життя. Ситуація ускладнюється, на думку автора, коли подібні рефлексивні реакції починають «приймати рішення» за людину і «узурпують» свідомість дорослого з його ширшим спектром альтернатив [3].

2) оскільки світ «жорстокий і безцеремонний», то потрібно першим «бити і хватати те, що потрібно, інакше поб'ють тебе і залишать ні з чим» [3]. Стратегія поведінки – намагання *взяти ситуацію під контроль*. Виявляється також у спробах добитися контролю над оточенням (щоб не дати йому можливості контролювати себе) та в *неприборканому, непереборному жаданні влади*. Інші, відмовившись від ідеї добитися відкритого контролю, вдаються до «*пасивно-агресивної*» поведінки. Така людина, на перший погляд, завжди готова прийти на допомогу, але при цьому непомітно саботує спільні зусилля, у самий «невда-

лий» момент вставляє їдкі, критичні зауваження, ніколи не доводить до кінця розпочате, тим самим *займаючи позицію сили, замасковану під безсилля* [3].

3) уявлення про власне безсилля та непомірну силу іншого може «викликати» таку стратегію поведінки, як *притосування*. З раннього дитинства багато дітей «привчаються» отримувати любов, навзаєм виконуючи те, що від них очікують, вимагають (або просто передбачають) інші люди, починаючи від батьків. Дітям «ставиться умова», що вони повинні вести себе добре, але продовжуючи постійно і некритично поводитись лише добре вже в дорослому житті, люди ризикують втратити право жити так, як вони вважають за потрібне, а отже і «владу» над власним життям [3].

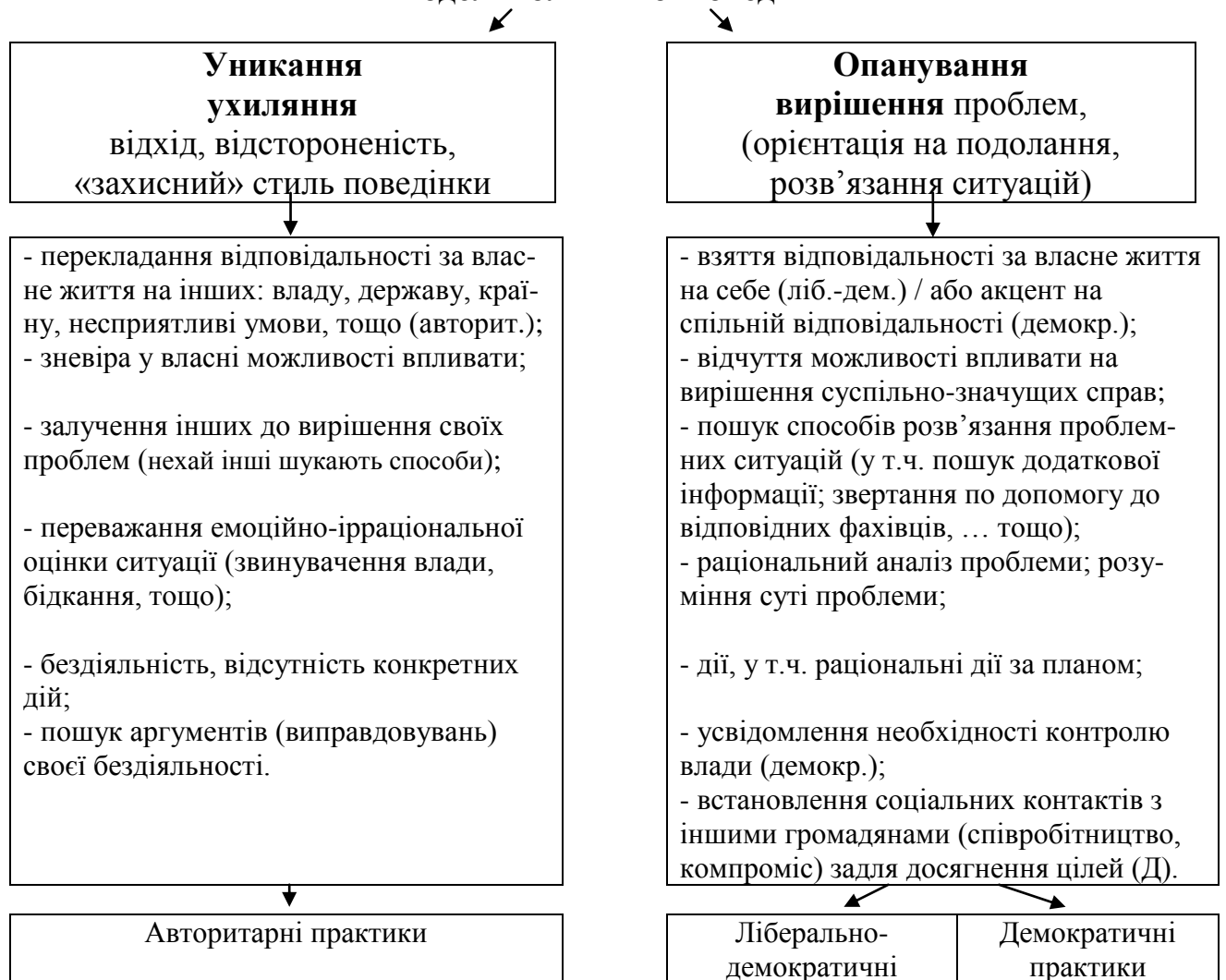
Цікаво додати, що вивчення тоталітарних систем та суспільств з сильним колективним тиском показує, що через залякування більшість людей стають «хорошими» громадянами – покірними, догідливими, мовчазними і, зрештою, посібниками злочинів таких режимів [3].

Окремої уваги у контексті дослідження політичних практик (як узвичаєних в суспільстві способів взаємодій) заслуговують напрацювання, представлені в теорії психології опанування (coping behavior – англ.) (див. [4, с.123-124]). Особливість даного підходу в тому, що стиль реагування особистості розглядається як «... стійкий цілісний патерн індивідуальних проявів, який виражається у переважанні тієї чи тієї форми (способу) взаємодії суб'єкта» (цит. за [4, с.123]). Згідно теорії психології опанування, виділяється два типи стилів реагування особистості на ситуацію: 1) зорієнтований на раціональне вирішення проблем (аналіз складної ситуації, вироблення і дотримання плану її розв'язання, пошук додаткової інформації, консультування з відповідними фахівцями, тощо) та 2) занурення у емоційні переживання щодо ситуації, що зазвичай гальмує конкретні дії (намагання уникнути проблем, залучення інших для їх вирішення, тощо) (див. [4]).

Таким чином, ідея про дві засадничі моделі політичної поведінки («Уникання» та «Вирішення» проблем) була взята нами за основу.

Після цього ми виділили ознаки, властиві для кожної з виокремлених моделей поведінки (враховуючи при цьому характеристики авторитарних, демократичних та ліберально-демократичних практик [5]), для того, щоб використати їх при «уточненні» формулювань суджень анкети (нарративних пропозицій, виокремлених нами з дискурсів різних суб'єктів політичної соціалізації), які будуть запропоновані молоді для оцінювання.

Моделі політичної поведінки

Ми також виділили сфери взаємодії молоді (як суб'єкта політичної соціалізації) з реальністю, в яких відтворюються, продукуються й виявляються політичні практики, що репрезентуються їх в політичній картині світу. А саме: сфера взаємодії з владою; сфера взаємодії з іншими громадянами; сфера ставлень до себе як суб'єкта політичної взаємодії.

Нами було також визначено можливі типи поведінки у кожній ситуації.

При цьому ми спиралися на наробки когнітивістської психології, зокрема щодо когнітивних стилів особистості як способу вивчення соціальної реальності, що визначають як формування індивідуальної картини світу, так і особливості соціальних (і політичних) орієнтацій особистості. Так, М. Холодна виокремлює 4 типи соціальних орієнтацій особистості: 1) позитивна орієнтація на соціальні референти та авторитети – *конформний тип поведінки*; 2) негативна орієнтація стосовно інституціональних референтів, активне несприйняття авторитетів, опір соціальним нормам поведінки, прояви негативізму – *протестний тип поведінки*; 3) орієнтація на доброзичливі, дружні відносини з іншими як намагання уникнути відчуття соціальної ізоляції, почуття «Ми», навички маніпуляцій партнерами по взаємодії, ефективне функціонування в соціумі; 4) орієнтація на власний досвід у розумінні тих чи інших ситуацій, висока пізнавальна і пошукова активність, тощо – *компетентний тип поведінки* (див. [4]). Корисними виявились для нас також добре відомі ідеї К. Томаса щодо типів поведінки особистості в конфліктній ситуації (*ухиляння, пристосування, конкуренція, компроміс, співробітництво*).

Моделі політичної поведінки у ситуаціях взаємодії з різними суб'єктами

Сфери взаємодії	Ситуації	Тип поведінки
- з владою	- політичний вибір	- конформний тип поведінки - приєднання - уникання, відмова, відхід - орієнтація на власний вибір
- з іншими громадянами	- громадянсько-політична взаємодія	- конформний тип поведінки - уникання, відмова, відхід - співробітництво - компроміс
- ставлення до себе як суб'єкта громадянсько-політичної взаємодії	- ставлення до своїх громадянських обов'язків;	- дотримання - ухиляння - протест
	- ставлення до дотримання законності (хабарництво, корупція);	- дотримання законів - вільна інтерпретація повноважень
	- ставлення до правопорядку	- підпорядкування - ухиляння - порушення заради досягнення своїх цілей

		- протест; опір соціальним нормам

Для нашого емпіричного дослідження важливу роль відіграє також ідея, поширена в лінгво-когнітивних дослідженнях про те, що *текст* можна використати як *засіб вивчення дискурсу*. Так, текст розглядається як динамічне когнітивне утворення, що є формою фіксації знань про світ та водночас джерелом вивчення цих знань (М. Гаврилова).

Оскільки кінцевою метою нашого дослідження є з'ясування специфіки й можливих протиріч впливів різних агентів політичної соціалізації на структурування політичної картини світу молоді, то завданням **першого етапу** дослідження є виявлення емпіричним шляхом того, наскільки в дискурсі сучасної молоді представлені, наявні «пропозиції» з дискурсів тих чи інших агентів політичної соціалізації. Для реалізації цього завдання запропоновано спеціальну процедуру аналізу політичного дискурсу різних агентів, при розробці якої послуговувались основними принципами психолінгвістики та психосемантики (О. Артем'єва, В. Петровський) та спирались на ідеї М. Макарова щодо особистісних смислів у соціальному контексті, які виявляються в змісті дискурсу [6]. Дана процедура включає кілька послідовних кроків, а саме:

- 1) виділення у дискурсі тем, найбільш продуктивних для дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді;
- 2) виокремлення спектру пропозицій, що розкривають кожну тему;
- 3) відбір найуживаніших пропозицій;
- 4) формулювання на корекція пропозицій з огляду на завдання емпіричного дослідження.

В якості найбільш доцільного методу для аналізу дискурсу було використано контент-аналіз. Одиницею аналізу було обрано пропозицію, що відповідає низці вимог:

- 1) пропозиція має розкривати виділену тему політичного дискурсу;

2) різні пропозиції повинні представляти практики, що змістовно відображають позицію чи основний «месідж» різних суб'єктів політичної взаємодії;

3) зміст пропозиції має бути «провокативним», неоднозначним;

4) пропозиції мають «розкривати» значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

Аналіз політичного дискурсу дозволив нам визначити теми, найбільш продуктивні для дослідження політичних практик. Ними виявились такі: засади взаємодії; способи впливу; організація комунікацій; дотримання законності. Виявлено також спектр наративних «пропозицій», що розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

Визначені теми й пропозиції покладено в основу створення психо-семантичного опитувальника. Тож на **другому етапі** емпіричного дослідження буде проведено психосемантичне опитування молоді, за результатами якого планується відтворити факторну структуру, в якій кристалізуються базові суспільно-політичні практики. Ми передбачаємо, що за підсумками вирішення даного завдання дослідження, ми зможемо визначити найбільш / найменш впливових агентів поля політичної соціалізації та виявити основні смисли й значення, що структурують політичну картину світу молоді.

Завданням **третього етапу** дослідження є уточнення та отримання додаткових емпіричних даних, що стосуються вивчення фонових (неявних, непомітних, нерелфлексованих) практик суспільно-політичного дискурсу. Для реалізації даного завдання залучені ресурси проєктивних методик (серія проєктивних малюнків: «Я на виборах», «Я і влада», «Мої дії у суспільстві» та методику незавершених речень.

Наступний етап роботи – апробація розробленого нами методичного інструментарію вивчення політичних практик та його уточнення, корекція з огляду на отримані первинні емпіричні дані. Після цього послідує проведення емпіричного дослідження. Ми передбачаємо, що за результатами емпіричного дослідження ми

зможемо «вловити» і відтворити різні типи картин політичного світу студентства, а також виявити найвпливовіших агентів політичних соціалізації, практики яких позначаються на конфігурації й змісті картини світу молоді. А з'ясування специфіки та протиріч таких впливів допоможе намітити шляхи оптимізації виходження молоді у суспільство.

Висновки:

Розроблена процедура аналізу політичного дискурсу дозволяє виокремити теми, найпродуктивніші для емпіричного вивчення політичних практик у складі політичної картини світу молоді та визначити «набір» пропозицій, які розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

Методика дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді сконструйована виходячи із розуміння необхідності поєднання аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проєктивних методів, що надає змогу емпіричним шляхом виявити особливості практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Література

1. *Васютинський В.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К., 2005. – 492 с.
2. *Титаренко Т. М.* Соціально-психологічні практики життєконструювання особистості / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир, 2011. – Т. 2. – Вип. 7. – С.15-23.
3. *Холлис Дж.* Обретение смысла во второй половине жизни: Как наконец стать по-настоящему взрослым [Пер. с англ.] / Джеймс Холлис. – М. : Когито-Центр, 2012. – 334 с.
4. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування [Колективна монографія] / За ред. І.В. Жадан. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 218 с.
5. *Скнар О. М.* Політичні практики суб'єктів політичної взаємодії: спроба класифікації / Скнар О.М. // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К., 2012. – С. 279-290.

6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

Reference

1. Vasyutynskyy, V. (2005) *Interaktsiyna psykholohiya vlady* [Interactional psychology of power]. Kyiv. (ukr).
2. Tytarenko, T. M. (2011) *Sotsial'no-psykholohichni praktyky zhyttyekonstruyuvannya osobystosti* [Socio-psychological practices of personality life-constructing]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi. Psykholohichna hermenevtyka* [Actual problems of psychology. Psychological hermenevtyka], 7, 15-23 (ukr).
3. Hollis, Dzh. (2012) *Obretienie smysla vo vtoroj polovine zhizni: Kak nakonec stat' ponastojashhemu vzroslym* [Sense finding in an after-life: How at last to become rather adult]. Moscow: Kogito-Centr Publ. (rus).
4. *Sotsial'ni uyavlennya molodi: osoblyvosti ta shlyakhy formuvannya* [Social presentations of young people: features and forming ways]. In I.V. Zhadan (Eds.). Kyiv: Pedahohichna dumka Publ., 2007 (ukr).
5. Sknar, O. M. (2012) *Politychni praktyky sub'yektiv politychnoyi vzayemodiyi: sproba klasyfikatsiyi* [посм. В оглавлении]. In M.M. Sljusarevskij (Eds.), *Problemy politychnoyi psykholohiyi ta yiyi rol' u stanovlenni hromadyanyna Ukrayins'koyi derzhavy* [Problems of political psychology and its role in becoming of citizen of the Ukrainian state]. (pp. 279-290). Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
6. Makarov, M.L. (2003) *Osnovy teorii diskursa* [Bases of discourse theory]. Moscow: Gnozis Publ. (rus).